

РЕЦЕНЗІЯ

НОВА ПРАЦЯ ПРО ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ КАТЕГОРІЇ ПЕРСОНАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : монографія / Наталія Ясакова. – К. : НаУКМА, 2016. – 328 с.

Монографія Наталії Ясакової репрезентує нову спробу комплексного, багатоаспектного дослідження категорії персональності в сучасній лінгвоукраїністиці. Заслугує схвалення передусім намагання авторки відійти від вузького витлумачення персональності й охопити всі її комунікативні вияви. Залучення широкого фактичного матеріалу, ретельне вивчення його з погляду реалізації особових значень спонукали дослідницю до цілком слушного перегляду традиційного визначення персональності як граматичної категорії та істотного розширення її функційного потенціалу. Уперше в українському мовознавстві обґрунтовано полістатусний характер категорії персональності. Її кваліфіковано, насамперед, як ієрархічно побудовану функційно-семантичну категорію з поняттєвою основою, сформованою протиставленими одне одному значеннями першої, другої і третьої особи, та широкою неоднорідною периферією, що охоплює неспеціалізовані засоби вираження особи. По-друге, наголошено, що категорія персональності є актуалізаційною, оскільки бере участь у встановленні відповідності між повідомлюваним і конкретним комунікативним актом. По-третє, доведено, що категорія персональності близька до комунікативних категорій, тому що її вияви безпосередньо залежать від прагматики спілкування й забезпечують реалізацію комунікативних намірів та соціальних відносин мовців. Дуже важливим є висновок дослідниці про універсальний характер категорії персональності, яка, з одного боку, забезпечує базові потреби людини розмежувати *себе* та *інших*, а з іншого – уможлиблює реалізацію ідіоспецифічних, прагматично маркованих значень. Це дає підстави констатувати, що в рецензованій монографії запропоновано нове, значно повніше й точніше витлумачення категорії персональності.

Безпосереднім науковим здобутком Н. Ясакової є обґрунтування ієрархічної структури категорії персональності в українській літературній мові. Ядро цієї категорії, згідно з концепцією авторки, становить морфологічна категорія особи, що найточніше передає семантику персональності на формальному рівні, проте вона неоднорідна, оскільки охоплює іменникові та дієслівні засоби вираження персональності. Особливості вияву іменникової та дієслівної семантики проаналізовано в річищі новітніх праць з теоретичної граматики. Імпонує те, що дослідниця не обмежилася вивченням лише категорії особи, а широко представила її зв'язки з іншими граматичними категоріями – відмінка, числа, часу, способу. Порівнявши іменникову та дієслівну специфіку вияву персональності, вона зробила важливий висновок про те, що “з формального погляду центр морфологічного втілення семантики персональності становить особа дієслова. Семантично центральною є особа іменника” (С. 278).

Цікавий матеріал викладено в третьому розділі монографії, присвяченому вивченню синтаксичної категорії персональності, яку цілком переконливо обґрунтовано як ієрархічно вищу за морфологічну категорію персональності. Виокремлено цілу низку функцій категорії персональності в реченні, а саме: вона співвідносить учасників позначуваної ситуації з учасниками акту мовлення, забезпечує координацію підмета й присудка, слугує засобом вираження оцінки повідомлюваного. На основі цих спостережень зроблено узагальнення про те, що категорія персональності актуалізує повідомлюване через його відношення до комунікативного акту.

У рецензованій монографії запропоновано значно повнішу, точнішу типологію засобів вираження персональності. Установлено, що крім ядерних, спеціалізованих засобів реалізації персональної семантики – категорійних значень, виражених формами іменника та дієслова, – в українській мові є багато некатегорійних значень, сформованих унаслідок міжкатегорійної взаємодії, використання різнорівневих неспеціалізованих показників семантики персональності.

На противагу попереднім дослідженням у монографії Н. Ясакової розмежовано експліцитний та імпліцитний способи реалізації семантики персональності. Це дало змогу авторці охопити всі семантико-прагматичні варіанти особових значень. Зокрема, у межах категорійного значення першої особи виділено *ми* авторське, царське, скромне, родинне, батьківське (опікунське), корпоративне, *ми* соціальної ваги, ідеологічне, універсальне (філософське), *ми* привілейованої групи. Відзначено також цікаве вживання, коли мовець указує на себе за допомогою мовних засобів, первинною функцією яких є вираження граматичних значень другої або третьої особи, напр.: *Годуй дітей, піклуйся коло їх, навчай з ранку до вечора, а вони кажуть, що я їх лаю з ранку до вечора* (І. Нечуй-Левицький); *Ти вже дівувати хочеш? Ти вже розумніша за батька?* (С. Васильченко); *Ба, який він рішучий, той Григір* (Г. Тютюнник). Спостереження дослідниці значно розширюють уявлення про функційні можливості особових граем у сучасній українській літературній мові, а також збагачують теорію непрямої комунікації, пов'язаної з нестандартною реалізацією комунікативних потреб мовця.

Заслугує схвалення те, що у своєму дослідженні Н. Ясакова не обмежилася стратифікацією семантики персональності, а звернула увагу на питання функційного навантаження різних семантико-прагматичних варіантів особових значень. Уперше категорію персональності проаналізовано в контексті прагматики спілкування.

Високу наукову й практичну цінність становлять висновки дослідниці про можливість використання особових граем з маніпулятивною метою в політичному, публіцистичному та науковому дискурсі. Доведено, що коректне вживання особових граем не лише забезпечує передавання інформації, а й сприяє регулюванню соціальних відносин. Зокрема, установлено, що вибір мовцем одного з членів опозиції *ти – ви* пов'язаний з вираженням конкретного прагматично-оцінного значення, яких у цих займенників дуже багато, пор.: *ти* – близьке, верхнє, командне, фамільярне, нахабне, грубе, співчутливе, дитяче, *ти* старшого, а також узагальнено-особове; *ви* – старшого співрозмовника, вищого соціального статусу, офіційне, холодне, іронічне, горизонтальної соціальної дистанції (*ви* незнайомого співрозмовника).

Уважаємо вдалим цілісний підхід до вивчення виразників персональності, що вможливило встановити їх взаємодію, випадки переосмислення, функційного зближення або розмежування їхніх значень. Виконане дослідження засвідчило, що одиниці категорії персональності мають вихід у сферу реалізації модусних категорій, а саме сприяють підсиленню або пом'якшенню категоричності викладу, інтимізації мовлення або відстороненню мовця. Вивчення граем персональності з погляду їхньої ролі в реалізації суб'єктивно-модальних та модусних значень посприяло уточненню міжкатегорійних зв'язків у системі сучасної української літературної мови.

Попри те, що матеріалом дослідження послуговували переважно тексти з українського художнього та розмовного дискурсу ХХ ст., у монографії проаналізовано, крім типових для сьогодення, ті способи вираження персональності, що вже вийшли з активного вжитку. Імпонує спроба авторки окреслити когнітивні, комунікативні та психологічні причини узвичаєння тих чи тих форм персональності. У роботі вдало поєднано ретроспективний аналіз категорії персональності з дослідженнями сучасних репрезентацій персональності в різних сферах мовлення – політичній, юридичній, церковній, приватній та ін. Це посприяло повнішому представленню категорії персональності в українській мові, точнішому з'ясуванню її природи, а також відбиттю її динаміки.

Н. Ясакова цілком слушно констатує, що категорія персональності набуває особливо важливого значення в тексті, оскільки забезпечує його цілісність, бере участь у породженні його змісту: “Текст може набувати загальну персональну належність (певну персональну тональність), персональну домінанту (семантично акцентоване персональне значення), окремі семантично й стилістично вмотивовані вживання граматичних форм особи” (С. 56). З’ясування текстотвірних функцій категорії персональності становить наукову цінність передусім для стилістики тексту й, на нашу думку, потребує окремого, докладнішого вивчення на матеріалі конкретних текстів різних стилів та жанрів. Сподіваємося, що в цьому напрямку буде продовжено студії, що посприє розширенню сфери використання досліджуваного матеріалу, зокрема залучить до аналізу прагматично загострені тексти реклами, телевізійних шоу та ін. Крім того, виконана робота відкриває нові й цікаві перспективи для зіставного вивчення категорії персональності в різних мовах задля виявлення її лінгвокультурної специфіки.

Оцінюючи монографію “Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові” загалом, відзначимо насамперед її новаторський характер, що виявився в запропонованій авторській концепції категорії персональності, у комплексному підході до систематизації засобів її вербалізації. Вона є цілісним, найповнішим на сьогодні дослідженням категорії персональності, виконаним на засадах функціоналізму, теорії прототипів та польового структурування семантики.

Теоретичні напрацювання Н. Ясакової, безперечно, збагачують новими ідеями функційну, категорійну та комунікативну граматику. Ними можна скористатися у викладанні граматики й стилістики української літературної мови, а також у читанні спецкурсів з українського мовленнєвого етикету, риторики, комунікативної лінгвістики. Відомості про прагматичні можливості різних засобів реалізації значень персональності будуть корисними для журналістів, авторів реклами та всіх зацікавлених у побудові коректного, досконалого мовлення.

Мирослава Баган (м. Київ)